

# KONKURRERENDE (AMERIKANSKE) VISIONER OM MELLEMLØSTEN

Lockman, Zachary: *Contending Visions of the Middle East – the History and Politics of Orientalism*, (2. udg.), Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

Gennem det seneste årti har der med Robert Irwins ord eksisteret et sandt 'begær efter viden' om Mellemøsten.<sup>11</sup> Én af de måder, det har givet sig til udtryk på, er den enorme interesse for nyoversættelsen af *Koranen*, som nærmest blev en bestseller. Da 'ugens kulturskikkelse' i dagbladet *Politikens* bogsektion efter at have nævnt sin første og største læseoplevelse blev bedt om at nævne en bog vedkommende endnu ikke havde, men gerne ville læse, pegede vedkommende netop på dette ellers svært tilgængelige værk. Det blev meget sigende blev begrundet med et ønske om at blive bedre til forstå, hvad der foregår i dagens Mellemøsten. Herved indskrev vedkommende sig, uden nødvendigvis at være sig det bevidst, i en helt bestemt intellektuel tradition, der knytter sig til en distinkt 'vision' om Mellemøsten som en særlig islamisk civilisation, hvis egentlige karakter lader sig afdække gennem studier af islamiske primærkilder såsom *Koranen*.

Det har imidlertid aldrig været den eneste 'vision', som man i Vesten finder om Mellemøsten. Der er derimod tale om én blandt en række *Contending Visions of the Middle East*, som er titlen på Zachary Lockmans historiske fremstilling af studiet af Mellemøsten, således som det i en vestlig sammenhæng har udfoldet sig inden for delvist overlappende akademiske felter kendt under betegnelser som orientalistik og orientalske, islamiske, arabiske og mellemøst-studier. Allerede i bogens indledning understreger historieprofessoren fra New York University, der som tidligere formand for det amerikanske mellemøstforbund (MESA) hører til blandt de markante skikkelser i debatten om (studiet af) Mellemøsten, hvordan der ikke kun i dag, men også tidligere har hersket en stor mangfoldighed i tolkningerne af, hvad der foregår i Mellemøsten, og om hvordan man bedst studerer denne del af verden.

Mangfoldigheden skal ifølge Lockman ses i lyset af, at når mellemøstforskere forsøger at forstå og forklare en given historisk periode, en social institution eller en begivenhed trækker de mere eller mindre bevidst på et større paradigme for, hvordan verden (burde) fungere. Som Lockman erindrer om: "facts do not simply speak for themselves". Udover at forskere og studerende vil kunne have nytte

---

<sup>11</sup> Irwin, Robert: *For Lust of Knowing – The Orientalists and their Enemies*, London: Allen Lane 2006.

af at kende deres eget forskningsfelts oprindelse, historie og centrale debatter, peger Lockman i bogen på, hvordan en viden herom også vil kunne sætte 'ordinary Americans' (sic) i *bedre* stand til både at forstå, hvad der foregår i Mellemøsten, og til kritisk at vurdere de mellemøstinitiativer, som politikere, bureaukrater, eksperter og 'talking heads' gør sig til talsmænd for. Disse tager nemlig gerne afsæt i og legitimerer sig ud fra 'visioner' om Mellemøsten, der oprindeligt har været udviklet i mellemøstforskningen. I Lockmans udlægning foregår debatten om studiet af Mellemøsten således ikke i noget elfenbenstårn. De er derimod indlejret i en større social og politisk kontekst, der ikke kun er påvirket af, men også selv påvirker den akademiske debat. Lockmans ærinde er dog i lige så høj grad at undersøge, hvad han betegner som 'the *politics* of knowledge'. Det indebærer, at man har blik *både* for den historiske kontekst og de specifikke politiske, sociale, kulturelle og økonomiske kræfter, som har medvirket til fremkomsten og accepten af bestemte fortolkningsparadigmer blandt forskere og øvrige dele af samfundet *og* for de sociale og politiske interesser, der er blevet fremmet gennem valget af én frem for andre mulige måder at konstruere virkeligheden på, herunder Mellemøsten.

Dette dobbelte ærinde afspejler sig i måden, hvorpå Lockman har struktureret hvert af de syv kapitler, som bogen består af sammen med en introduktion og et efterord. Udover at redegøre for udviklingen i studiet af Mellemøsten rummer hvert kapitel således også en kort indføring i den samtidige politiske, økonomiske og sociale udvikling og en diskussion af, hvordan denne står i forhold til, hvad der i reglen har været flere forskellige konkurrerende 'visioner' om Mellemøsten. Bogens første tre kapitler angår tiden før det 20. århundrede og har primært fokus rettet mod, hvordan man i en europæisk sammenhæng har betragtet Mellemøsten. Det første kapitel, '*In the beginning*', starter således med at gå helt tilbage til det antikke Grækenland og Rom. Her introduceres der bl.a. til den græske forestilling om de ikke-græske 'barbarer' og tredelingen af verden i Europa, Asien og Afrika, som senere genfindes hos Augustin. Siden bevæger kapitlet sig frem til den tidlige Middelalder, hvor muslimer ikke blev betragtet i religiøse men etniske termer, nærmere bestemt som beduiner, således som det afspejler sig i betegnelsen 'saracener', der kommer af det græske ord for 'telt'. Dette billede ændrer sig for alvor i 1100-tallet, hvor man finder en voksende europæisk interesse for islam. Selvom dette bl.a. giver sig til udtryk i omfattende polemisk og karikeret litteratur, der har til formål at vise, hvordan islam er kættersk og *Koranen* ikke kan være Guds åbenbaring, viser Lockman, hvordan der også eksisterer strømninger, som er drevet af et ønske om at opnå en mere præcis forståelse af muslimernes tro. Denne anerkendelse af kompleksiteten og tvetydigheden i den vestlige debat genfindes i bogens øvrige kapitler. Det gælder eksempelvis i kapitel 2, '*Islam, the West and the rest*', hvor Lockman viser, hvordan osmannernes status som 'the great bogeyman of the Christian Europe' ikke blot gav sig til udtryk i fortællinger, der med lån fra veletablerede karikaturer af Islam handlede om den onde, voldelige og fanatiske tyrk.

I det 16. århundrede finder man især blandt lærde europæiske observatører som Jean Bodin, Ogier Ghiselin de Busbecq og Niccolo Machiavelli også en langt mere nøgtern og respektfuld og til tider ligefrem beundrende vurdering af det osmaniske riges styrke og dyder. Parallelt med, at de økonomiske og militære styrkeforhold med slutningen af århundredet forandres i europæisk favør, afløses disse gunstige opfattelser af langt mere negative vurderinger. På paradoksal vis er det nogle af de selvsamme træk ved det osmanniske rige, som tidligere er blevet beundret, som nu knyttes til forestillinger om et særligt 'orientalsk despoti', således som det eksempelvis var tilfældet for Charles Montesquieu. Det er også i denne periode, at man ser de første spæde tiltag til et egentligt akademisk studie af Mellemøsten. Allerede i 1539 oprettes den første lærestol i arabisk på Collège de France i Paris og i midten af det 17. århundrede følger Oxford og Cambridge. Det er dog først i det 19. århundrede, at man med orientalistikken ser fremkomsten af et distinkt akademisk felt, der har Mellemøsten – eller Orienten – som sit genstandsfelt. Dette sker parallelt med det øgede europæiske engagement i Mellemøsten, som følger efter Napoleons berømte, men kortvarige ægyptiske eventyr i 1798. Det er i denne periode, som behandles grundigt i kapitel 3, *Orientalism and empire*, at man ser fremkomsten af forestillingen om en distinkt 'homo islamicus' i en verden opdelt i civilisationer med særlige essenser, der for Mellemøstens vedkommende skulle kunne afdækkes gennem studier af primærkilder fra islams 'klassiske periode'. Igen har Lockman imidlertid blik for, hvordan en enkelt 'vision' om Mellemøsten sjældent har opnået monopol. For eksempel kritiserede Ignaz Goldziher, en af de klassiske orientaler, Ernest Renans forestilling om, hvordan forskellige folkeslags kulturelle bedrifter skulle kunne henføres til en unik 'ånd' eller mentalitet, og han gjorde sig i stedet til fortaler for en tilgang, hvor den islamiske civilisations oprindelse og udvikling studeres gennem en historisk kontekstualiseret læsning af primærkilderne.

Efter at have undersøgt europæiske visioner om Mellemøsten gennem 2500 år er de resterende 2/3 af bogen tilegnet udviklingen fra begyndelsen af det 20. århundrede og frem til i dag og dette med fokus på den amerikanske debat. Kapitel 4, der ligefrem bærer titlen *the American century*, indfører således læseren i, hvordan det politiske magtskifte i det transatlantiske forhold også afspejler sig i mellemøstforskningen. En række af de store europæiske skikkelser, herunder Hamilton Gibb og Bernard Lewis, migrerer til USA, hvor der, som det med beklagelse bemærkes i en rapport fra 1947, er meget få forskere, der ved noget som helst om Mellemøsten, hvilket i stigende grad opfattes som et problem i tak med, at USA bliver en supermagt med globale interesser. Disse europæere er siden med til at opbygge, hvad der skal blive til den amerikanske Mellemøststudie-model, som er del af de nye områdestudier, der for alvor vokser frem med den såkaldte National Defense Education Act. Denne skulle som en direkte reaktion på Sputnik-krisen i 1957 fremme studiet af fremmede sprog og skabe viden om regioner af strategisk betydning for den nationale sikkerhed. Ligesom områdestudierne i øvrigt er mellemøststudierne præget af en langt mere interdisciplinær tilgang med vægt på teorier og metoder fra

samfundsvidenskaben, således som det kommer til udtryk i moderniseringsteoriens dominans i de følgende årtiers amerikanske mellemøstforskning. Her var den fremherskende antagelse, at "the West is what the Middle East seeks to become", således som Daniel Lernalers berømte formulering lyder.

Allerede i 1960erne, men for alvor fra 1970erne er der imidlertid *Turmoil in the Field*, som er titlen på kapitel 5. Her diskuterer det, hvordan der især med inspiration fra New Left rettes en voksende kritik mod den måde, som Mellemøsten er blevet betragtet såvel fra moderniseringsteorien som fra den klassiske orientalistik. Som alternativ hentes der inspiration fra den neo-marxistiske *Dependencia*-tradition med dens holistiske tilgang og udsagn om, hvordan 'Nord's udvikling skulle være sket gennem en 'Syd's under-udvikling såvel som fra andre former for politisk økonomi og historisk sociologi, således som det kommer til udtryk hos skikkelser som Hanna Batau, Roger Owen, Ervand Abrahamian, Samir Amin, og Fred Halliday. Fælles for disse tilgange er en betoning af disciplin-baserede tilgange og metoder – det være sig fra politologien, antropologien, sociologien eller historie-faget – der alle ses som overlegne i forhold til orientalistikkens filologi, samtidigt med at Mellemøsten hverken betragtes som en distinkt orientalsk/islamisk civilisation eller som 'moderniserende' samfund, men først og fremmest en del af den 3. verden, der bedst forstås gennem studier af klassestrukturer, udbytningsforhold, statsbygningprocesser mv. Mange af disse kritikere har imidlertid selv ligeså vanskeligt som moderniseringsteoretikerne ved at forholde sig til fremkomsten af islamistiske bevægelser, hvilket for alvor bliver tydeligt i forbindelse med den iranske revolution, der i modsætning til forventningen ikke blev socialistisk men islamistisk. Mens Lewis så dette som udtryk for orientalistikkens fortsatte relevans, kommer denne tradition imidlertid selv under fornyet kritik, da Edward Said i 1978 udgiver *Orientalism*.

Frem for at gå ind i diskussionen om, 'hvad' Mellemøsten er – en region 'som alle andre' eller 'som ingen anden' – spørger Said til, 'hvordan' et orientalsk Mellemøsten er blevet konstrueret i Vesten, og 'hvordan' dette har haft og fortsat har implikationer for en vestlig identitetskonstruktion og magtudøvelse. Efter Lockmans mening er det "difficult to exaggerate the intellectual impact" fra dette værk, hvilket afspejler sig i, at hele kapitel 6, '*Said's Orientalism: a book and its aftermath*', er tilegnet denne bog i form af en introduktion til dens argument og teoretiske udgangspunkt, en grundig gennemgang af de kritikpunkter, der fra forskellig side har været rejst, hvordan Said har taget genmæle, og endeligt hvordan bogen har sat sig spor inden for eksempelvis postkolonial teori. I sidste kapitel, *After Orientalism*, undersøges udviklingen fra 1990erne frem til i dag. Her indføres læseren først til 1990ernes (amerikanske) debat om, hvorvidt enden på den Kolde Krig og udsagnet om Historiens afslutning også ville være ensbetydende med områdestudiernes endeligt. Sådan lød det blandt nogle af dem, for hvem globalisering var identisk med en global homogenisering, der overflødiggjorde studier med særligt blik for sprog og regionspecifikke dynamikker. I den resterende del af kapitlet rettes fo-

kus på, hvordan tiden efter 11. september-angrebene har været præget af en endnu mere polariseret og politiseret debat om studiet af Mellemøsten. Skikkelser som Martin Kramer og andre i kredsen omkring det såkaldte 'Campus Watch'-projekt, der siden 2002 bl.a. har opfordret studerende til at hjælpe med at udarbejde 'dossierer' på undervisere med en 'anti-amerikansk/-israelsk' og/eller 'islam-apologetisk' tilgang til Mellemøsten, beskyldte mellemøststudierne for at være endt som et 'empire of errors', der som følge af, hvad de ser som en skadelig said'iansk indflydelse, både er ude af stand til at tjene amerikanske interesser og forstå Mellemøstens særegne træk. Denne gruppe er til gengæld selv blevet anklaget både for at ville indføre en form for sindelagskontrol, der giver mindelser tilbage til 1950ernes mccarthyisme og for i øvrigt at repræsentere alt, hvad der ifølge Said var galt med orientalistikken.

Studiet af Mellemøsten er således fortsat præget af mange 'contending visions' og Lockman yder i sin velskrevne og tilgængelige fortælling om 'the history and politics of Orientalism' på ét plan denne kompleksitet langt større retfærdighed end det eksempelvis er tilfældet i de ganske polemiske fremstillinger af samme emne, som man finder hos Said og Kramer.<sup>12</sup> Endvidere formår Lockman at sætte udviklingen inden for denne del af academia ind i en større politisk kontekst, ligesom bogen også giver en fin historisk oversigt. Når det er sagt, er det imidlertid også relevant at betone, at der er tale om en ganske *amerikansk* fortælling, hvor det især i de sidste 2/3 af bogen fortrinsvis er nuancerne og kompleksiteten i den (anglo-)amerikanske debat, som den amerikanske professor har blik for. Det kan i den forbindelse være nærliggende at erindre sig Lockmans eget udsagn om, at alt afhængigt af ens fortolkningsperspektiv vil nogle aspekter ved et fænomen blive tildelt særlig opmærksomhed, mens andre nedtones.

Det gælder også for den herværende fortælling, hvor den relative betydning af forskellige debatter ville have fremstået anderledes, hvis man havde anlagt et mindre snævert amerikansk perspektiv på udviklingen i det 20. århundrede. Det gælder eksempelvis spørgsmålet om områdestudiekontroversen mellem disciplinære generalister og områdespecialister, som på mange måder er en meget amerikansk debat.<sup>13</sup> Selvom den principielle problematik har generel relevans, har kontrover-

<sup>12</sup> Said, Edward: *Orientalism – Western Conceptions of the Orient*, London: Routledge & Keegan 1978. Kramer, Martin: *Ivory Towers on Sand – The Failure of Middle Eastern Studies in America*, Washington: Washington Institute for Near East Policy 2001. Som supplement til Lockman kan anbefales Mitchell, Timothy: "The Middle East in the Past and Future Social Science", i David L. Szanton (red.), *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines*: University of California Press 2003, s. 74-118 og Rodinson, Maxime: *Europe and the Mystique of Islam*, Seattle: University of Washington Press 1987.

<sup>13</sup> For en introduktion til den mellemøstlige version af denne debat se Tessler, Mark *et al.* (red.): *Area Studies and Social Sciences – Strategies for Understanding Middle East Politics*, Bloomington: Indiana University Press 1999. For en mere generel diskussion af denne debats relevans inden for forskellige områdestudier se Szanton, David L. (red.): *The Politics of Knowledge: Area Studies and the Disciplines*, California: University of California Press 2003.

sen således antaget helt andre proportioner i 1990ernes USA, end det er tilfældet i en europæisk sammenhæng.<sup>14</sup> Det er nærliggende at se dette i lyset af de forskellige kultur-institutionelle kontekster, studiet af Mellemøsten har udfoldet sig i. Som sagt sted- og tidsfæstes de moderne mellemøststudier gerne til USA i midten af det 20. århundrede, hvilket er et tidspunkt, hvor arbejdsdelingen mellem disciplinerne inden for academia for længst er blevet etableret. Ligesom de øvrige områdestudier afspejler dette sig for mellemøststudiernes vedkommende i et spændingsforhold til de 'gamle' discipliner, som har sat standarderne for god forskning ligesom de har tilbudt teorier og metoder til områdestudierne, der ikke har haft en distinkt egen metodologi. I Europa har studiet af Mellemøsten derimod en anden og mere kompleks udvikling, hvilket i hvert fald skal ses i lyset af den fortsatte indflydelse fra orientalistikken. I modsætning til de amerikanske områdestudier er denne opstået samtidigt eller ligefrem før de klassiske discipliner og har endvidere sin egen metode, kanoniske tekster og en relativ klar identitet. Selvom den amerikanske mere samfundsvidenskabeligt orienterede model for områdestudier er blevet kopieret i Europa, eksisterer denne form for mellemøststudie, eksempelvis i Tyskland, side om side med en variant, der er langt mere influeret af den klassiske orientalistik, hvilket afspejler sig i andre dynamikker og former for debatter end de amerikanske.

Et andet eksempel angår hele debatten om Said og hans orientalisme-kritik.<sup>15</sup> Til trods for at *Orientalism* for størstedelen af bogens vedkommende handler om europæiske forestillinger om Orienten, fylder bogen således langt mindre i den europæiske debat, hvor Said heller ikke har haft samme polariserende effekt som i USA. Én blandt flere mulige faktorer, der kan medvirke til at forklare denne forskel, er Palæstina-konfliktens langt mere politiserede rolle i den amerikanske offentlige debat. Udover at være litteraturprofessor var Said således også en markant og kontroversiel fortaler for den palæstinensiske sag, og orientalisme-debatten har til tider antaget form af en slags stedfortræderkonflikt mellem pro-israelske og -palæstinensiske sympatisører. Hertil kommer, at der synes at have været en større positivisme/post-positivisme polarisering i den amerikanske human- og socialvidenskab i forhold til den europæiske, hvor en meget hård positivisme har haft mindre udbredelse samtidigt med, at der heller ikke har været lige så ekstreme modreaktioner i form af den radikale post-positivisme, som udtrykkes i *Orientalism*.

<sup>14</sup> For en længere diskussion af områdestudiekontroversen og dennes forskellige varianter i USA og Europa se kap. 6 i Valbjørn, Morten: *A 'Baedeker' to IR's Cultural Journey before, during and after the Cultural Turn – explorations into the (ir)relevance of cultural diversity, the IR/Area Studies Nexus and politics in an (un)exceptional Middle East*, Aarhus: Politica 2008.

<sup>15</sup> For en længere diskussion af spørgsmålet om Said indflydelse på mellemøststudierne og om forskelle i receptionen af Orientalism inden for forskellige akademiske og geografiske kontekster, se Valbjørn, Morten: "Forestillinger om Edward W. Said og Orientalismes (ikke helt så) store indflydelse på studiet af Mellemøsten", *Dansk Sociologi*, 20, 3, 2009, s. 11-32.

Endelig er det værd at notere sig, at man i en europæisk sammenhæng ikke finder den samme "said'ianske" sensitivitet i samspillet mellem kulturelle repræsentationer, akademisk viden og politisk magt, som det har været tilfældet i USA. Inden for amerikanske mellemøststudier har det således været meget kontroversielt, om mellemøstforskere bør bruge deres viden i en rådgivende relation til regering eller andre myndigheder. I skarp kontrast til føromtalte MESA har det britiske mellemøstforbund i kølvandet på 9/11 derimod produceret en lang rapport, der basalt set handler om, hvordan mellemøstforskere bør have tilført flere offentlige midler under henvisning til at de kan tilbyde indsigter af betydning for britiske nationale interesser. Denne forskel skal selvsagt ses i lyset af, at ingen af de europæiske stater eller for den sags skyld EU er nogen politisk supermagt med alt, hvad dette indebærer. Med andre ord 'you are not part of an empire', som Lockman for nogle år tilbage tørt bemærkede ved et seminar i det amerikanske Social Science Research Council, da europæiske kolleger kunne berette om deres relativt ukontroversielle erfaringer med samarbejder med udenrigsministerier.<sup>16</sup>

Udover at der på tværs af tid har været vidt forskellige, ofte konkurrerende, 'visioner' om Mellemøsten med implikationer for studiet heraf, er det således også muligt at identificere en geografisk variation, hvilket imidlertid skænkes langt mindre opmærksomhed i denne bog. Til Lockmans forsvar skal det bemærkes, hvordan det i indledningen ikke blot gøres klart, at han i fremstillingen af udviklingen fra det 20. århundrede primært fokuserer på den (anglo)-amerikanske debat, men at det også understreges, at dette ikke skal ses som udtryk for, at mellemøstforskningen andre steder ikke har relevans. Enhver bog må foretage til- og fravalg, og mit ærinde med at pege på, hvordan den europæiske debat har udfoldet sig anderledes end den amerikanske er således ikke så meget at beklage mig over, hvad denne bog udelader. Formålet er snarere at rette opmærksomheden mod, hvordan det kunne være interessant at få *suppleret* Lockmans værk med en fremstilling af 'the history and politics' af den ikke-(anglo)amerikanske mellemøstforskning. Udover at gøre historien om de mange 'contending visions' om Mellemøsten endnu mere kompleks kunne dette også give anledning til nogle mere principielle videnssociologiske debatter ikke blot om, hvorvidt og hvordan, men også om hvorfor der er lighedstræk og forskelle i udviklingen af akademiske felter i forskellige kultur-institutionelle kontekster. Opfordringen er hermed givet videre.

MORTEN VALBJØRN,  
PH.D., ADJUNKT,  
INSTITUT FOR STATSKUNDSKAB,  
AARHUS UNIVERSITET

<sup>16</sup> Bemærkningen faldt under det amerikanske Social Science Research Council 'consultative meeting' "Producing Knowledge on World Regions: Issues of Internationalization and Interdisciplinarity", City University of New York (CUNY) 14. juni 2007.